

Hvirring Sogns

Lokalhistoriske Forening

Nyhedsbrev nr. 20

Februar 2023

Rask Andelsmejeri – 68 års mælkehistorie

Det oprindelige mejeri i Rask Mølle bygget 1901.

Rask Mølle kom sent med på bølgen med at bygge andelsmejerier og da egnens landmænd endelig besluttede sig for at gå sammen om at forarbejde mælken, var projektet lige ved at blive forpurret.

68 år senere forlod den sidste tankbil mejeriet på hjørnet af Peter Hansens vej og Mejerivej i Rask Mølle.

Af Karl Christiansen

For at fortælle historien om Rask Andelsmejeri, er det vigtigt at forstå vilkårene for dansk landbrug op gennem 1800-tallet.

Danske landmænd havde en god periode med salg af korn fra ca. 1830 til omkring 1870, men med udvikling af jernbane og dampskibe blev Europa oversvømmet med billigt korn fra USA og Ukraine.

I England var der et stigende behov for smør, bacon og æg. Det betød, at danske landmænd omlagde produktionen fra korndyrkning til større husdyrhold.

Der var store problemer med bondesmørrets kvalitet, hvor kærningen foregik på de enkelte gårde.

I 1882 fik bønderne i Hjedding ved Ølgod den geniale ide at starte et andelsmejeri. Retningslinjerne, som de lavede for mejeriet, er stadigvæk andelsbevægelsens grundpiller. De næste få år blev der bygget flere hundrede andelsmejerier i Danmark.

Den driftige proprietær fra Dortheasminde

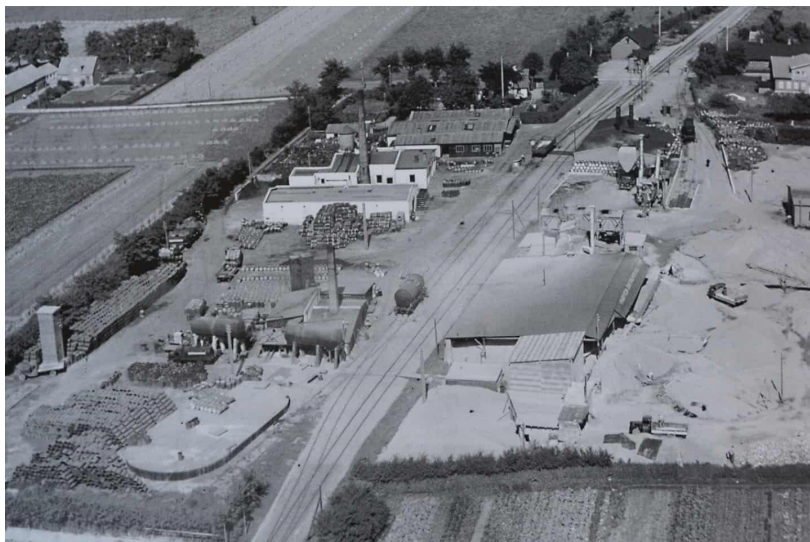
Her på egnen var man imidlertid ikke med på den første bølge af andelsmejerier. På gården "Dortheasminde" (stuehuset kan man stadig se på Dortheasvej 21) var der i stedet i 1880'erne startet et privatmejeri ved proprietær **Niels Hansen Sørensen**. Han var et par år forinden - i 1878 - blevet gift med datteren fra Dortheasminde.

Folketællingen fra 1890 viser tegn på, at der var godt gang i mejeriet. Da boede der 20 personer på gården heraf var mindst fem - måske syv personer tilknyttet mejeribruget.

I **1891** kom jernbanen forbi gården, og N. H. Sørensen fik i den forbindelse lavet en holdeplads med drejeskive ved banen, så han kunne få mælken til mejeriet leveret med toget. Blandt andet Tamdrup Bisgård leverede mælk dertil.

N.H. Sørensen var i øvrigt en driftig mand, der satte en masse i gang bl.a. teglværk, tørve- og skærve-produktion, der senere blev til tag-pap- og asfalt-fabrikken, som ligger der endnu.

I 1908 gik han imidlertid fallit og rejste efterfølgende til Amerika. Gården Dortheasminde blev udstykket og området ændrede navn fra "Lille Kalhave" til "Dortheasminde".

Tagpapfabrikken i Dortheasminde med jernbanespor. Arkivfoto

Købte byggegrund til 500 kroner

Mejeriet solgte N.H. Sørensen allerede **den 24. marts år 1900** til "A/S Vendsyssel" som har hjemme i Hjørring.

Sandsynligvis har det været årsagen til, at der et år efter - **i marts 1901** - blev holdt et møde på Rask Mølle Gjestgivergård (nuværende Rask Mølle Kro), hvor man besluttede sig for at bygge **et andelsmejeri i Rask Mølle**. Ifølge den gamle protokol køber andelshaverne en byggegrund på "3 skæppe-land" (ca. 2000 kvm.)

øst for foderstofften - Pris 500 kr – og der bliver optaget et byggelån på 8000 kr. til 5 pct. i rente.

Søren Jensen fra gården Kokborg bliver valgt til formand for den 10 mand store bestyrelse.

Dermed synes vejen at være banet for mejeriet, men **den 11. maj** er der møde igen. Her fremlægger bestyrelsesmedlem Therkel Therkelsen, Kalhave et forslag fra ejerne af mejeriet i Dortheasminde "A/S Vendsyssel". Aktieselskabet frygter sandsynligvis for deres eksistens og tilbyder derfor egnens kvægholdere en topnotering på 25 øre pr. liter sødmælk og 30 pct. gratis tilbagelevering af returnmælk. Altså et rigtig godt tilbud.

For stemmer Therkel Therkelsen, Erik Madsen, Mads Rand, A.P. Juul. Imod stemmer S. Jensen, R. Daugård, Michael Nielsen, Knud Pedersen, Jørgen Hansen, Jacob Hermansen. Forslaget bortfalder dermed, da der er 4 for og 6 imod.

Samme dag holdes ekstraordinær generalforsamling, hvor der vælges nye bestyrelsesmedlemmer i stedet for forslagsstillerne. De nu forhenværende bestyrelsesmedlemmer prøver, om de kan forlade andelsmejeriet, men i henhold til tidligere underskrevet interessentskabskontrakt kan det først ske om 10 år.

Tvivl om placering

Kun en måned senere - **den 10. juni**, er der igen ballade med ny ekstraordinær generalforsamling på Gjestgivergården. Forslaget er nu, at mejeriet skal flytte til Flemming eller til Niels Peter Rasmussens gård i Honum Skov. Det forslag falder dog også. 78 stemmer for nuværende placering og 31 for flytning.

Nu kan byggeriet endelig gå i gang. Hen over sommeren holdes en række byggemøder og **den 24. september** ansættes mejeribestyrer August Uth fra Trelde til start 1. november 1901. Samtidig bliver der indkøbt 6 bredsporede mælkevogne med 8" bøsninger, $\frac{3}{4}$ " tykke stålringe og drejbare aksler.

Der indkøbes kul og smørdritler og optages et nyt lån den 20. december på 2000 kr. til 6 pct. i Horsens Bank. Indvejning af mælk begynder **1. januar 1902**.

Status Rask A/M, 3. maj 1902—Efter fire måneders drift

1.171.837 pund sødmælk indvejet.

Indtægt: 51.292 kroner

Udgift: 46.883 kroner

Netto: 4.389 kroner + ostelager på 1000 kr.

Langt den største indtægt er salg af smør, der sælges igennem Danske Mejeriers smøreksportforening.

På mejeriet er der en butik, hvor byens borgere kan købe mejerivarer.

Den første prisliste er:

-Skummet- og kjærnemælk: 4 øre pr. kande.

-Sødmælk: 20 øre pr. kande

-Fløde: 15 øre pr. pægl

-Flødeskum: $\frac{1}{2}$ øre pr. kvint

-Knapost: 10 øre pr. stk.

Flere køer og nej til godsejeren

Fra begyndelsen er der **146 andelshavere**, der hver har indmeldt et antal malkekøer, som de med underskrift har garanteret at levere mælk fra de næste 10 år.

Denne garanti kræver banken for at låne penge til bygning af mejeriet. I alt er der indmeldt 806 køer. I gennemsnit giver det 5,5 køer pr. andelshaver.

Den største er Jørgen Hansen fra Boring Nedergård med 20 køer. Det bemærkes, at Rask Hovedgård ikke er indmeldt som andelshaver.

Den 10. juni 1911 afholdes ekstraordinær generalforsamling, hvor det vedtages med 44 stemmer mod 30 at optage nyt lån på 40.000 kr. til udbygning af mejeriet. Igen skal andelshaverne med underskrift garantere at levere mælk fra et bestemt antal køer de næste 10 år. Denne gang er der **182 andelshaver med 6,2 køer i gennemsnit**. Jørgen Hansen, Boring Nedergård har denne gang 30 køer tilmeldt.

De følgende bestyrelsesmøder omhandler en korrespondance med godsejer Høllund på Rask Hovedgård, om han kan blive optaget som andelshaver med en særstatus.

Lørdag den 9. december 1911 afholdes igen generalforsamling på Rask Mølle Gjestgivergård, hvor det vedtages, at Høllund ikke kan optages som andelshaver med en særstatus, og han bliver aldrig andelshaver i mejeriet. Det er dog uvist, om han har leveret mælk til mejeriet. Under alle omstændigheder viser det, at bønderne ikke mere er underdanige over for godsejeren.

Mælkekuskene

Et fast punkt på mejeriets generalforsamlinger var udlicitering af de 13 til 17 mælketure. Det foregik på den måde, at man bød en pris pr. dag. Den billigste fik turen for det næste år.

For de mindre jordbrugere, var det en ekstra indtægt, som gjorde, at de havde råd til at holde heste. I starten betalte mejeriet vogne til kørsel. Senere brugte mælkekuskene deres egne vogne.

Mejeriåret 1932/1933 var et af de billigste år, hvor 30'ernes økonomiske krise tydeligt ses på priserne. Det år fik Karl Bundgård for eksempel turen "Rask Gårdtur" (i dag Skovby) til bare 1 kr. pr. dag og "Rask Sandmark" fik Ingvar dt Pedersen til 1,08 kr. pr. dag. Den "dyreste" tur det år var "Kodallund Østre", der lå længst væk fra mejeriet, til 2.45 kr. pr. dag.

Der er en historie om en husmand fra Skovby som under budene, der blev billigere og billigere til sidst råbte "Gratis for helvede - så kan man vel få turen." Det siger meget om, hvor pressede husmændene var under krisen.

Mælkekuske på Kalhavevej 1920.

Returmælk

Mælketuren bestod i at hente mejerispandene, der indeholdt enten 30 eller 40 kg mælk. De fleste steder stod de ved vejen. Spandene havde et leverandørnummer. De blev tømt på mejeriet og indholdet vejjet, dernæst påfyldt returmælk, der bestod af skummetmælk, syrnet mælk, valle og kærnemælk. Nogle få fik skyllevand retur. Kuskene skulle så retur med alle spandene.

Landmændene stod og ventede på dem, så de kunne komme til at fodre grise og kalve med returvarerne.

En anden ting, der blev udliciteret, var fyldning af ishuset med is om vinteren. Ishuset var sikkert gravet ned i jorden og isoleret, så kunne der tages is derfra til køling af mælken om sommeren. Prisen svingede fra 130 kr. til 200 kr. i gennemsnit. Dengang var der åbenbart altid frost om vinteren.

Nogle år blev der også solgt kvas til mejeriet, når kul var for dyrt eller rationeret under de to verdenskrige.

Det var mælkekuskenes opgave hver 14. dag at tage mælkepengene med ud til landmændene. Det foregik på den måde, at formanden på mejeriet sammen med Mejeribestyreren udbetalte pengene til hver mælketur i en konvolut til hver andelshaver. Mælkekusken skrev under på, at han havde fået udleveret pengene til sin tur.

I Boring havde købmanden den aftale, at han fik alle konvolutterne. Han gjorde nu kontrabøgerne op for, hvad der var købt af købmandsvarer de sidste 14 dage. Bønderne kunne så komme op til købmanden og få udleveret mælkepengene, når de havde betalt købmandsvarerne. Herefter fik de en cigar, købte en øl og fik en masse snak.

I bestyrelsesprotokollen kan der læses om en episode i 1949, hvor en af mælkekuskenes heste løb løbsk, vognen væltede og 800 kg. mælk løb ud. Det havde man ikke nogen forsikring for, så mælkekusken skulle erstatte det tabte, med mange dages gratis arbejde til følge.

Regnskaberne

Smør var langt den største indtægt i alle årene. Smørret blev pakket i dritler, kørt med tog til Esbjerg og derefter sejlet til England. Her solgt som Lurpak, der er verdens ældste brand, startet i 1901. Den dag i dag får Lurpak stadig merpris på det engelske marked.

Man udbetalte et aconto ørebeløb pr.kg. mælk, når året var omme og regnskabet gjort op, og når alle udgifter på mejeriet var betalt, blev restbeløbet udbetalt til andelshaverne igen pr. kg. mælk.

Regnskab for året 1935/1936: Der var leveret godt 5 millioner kg. mælk til mejeriet, smørindtægt var 489.373 kr., osteindtægt var

16.696 kr. Det gav i betaling til andelshaverne godt 11 øre pr. kg. mælk.

Regnskab for året 1963/1964: Der var solgt smør for 1,6 mil. Kr. og ost for 707.000 kr. Udbetalt til andelshaverne blev 46 øre pr. kg. mælk.

*Rask Andelsmejeri
efter branden i
1945.*

Der er indvejet godt 6 mil. kg. mælk det år. Leverandørantallet var det år faldet fra 220 til 183. I dag er der **3 mælkeproducenter tilbage** i mejeriets område!

Mejeriet startede en ko-kontrollforening, der senere blev selvstændig. Det, at man vejede mælken fra hver ko og målte fedtprocenten, avlede på de bedste køer og rådgav om fodring, har gjort at kg. mælk pr. ko siden mejeriets start til i dag er mangedoblet.

Udvidelser og tankvogne

Rask A/M er moderniseret og udbygget ad flere omgange. I 1945 brændte mejeriet. Den blev nu genopført i to etager.

I 1952 udtaler formanden Åge Kristensen til Horsens Folkeblad, at mejeriet nu snart er gældfrit. I årene 1957- 1964 investeres der kraftig i mejeriet; i nyt osteri og stort ostelager.

I 1964 køber mejeriet, som én af de første i Danmark, tre tankvogne til indvejning af mælk. Det kræver igen ombygning inde på mejeriet. I alt er prisen for ombygning og tankvogne 1,8 millioner kroner.

De nye tankvogne kører hver to ture daglig, og nu har man kun returmælk med ud hver anden dag. Til at køre de nye biler ansættes fem chauffører: Alfred Sørensen, Rask Mølle, Kristian Sørensen, Skovby, Åge Pedersen. Boring, Arne Sørensen, Skovby og Tage Broch, Skovby. Man måtte sige farvel til 14 mælkekuske. Heraf havde Sigurd Slagballe kørt i 36 år, og Ejner Frandsen i 28 år.

På billedet kan man se to af de tre tankvogne holde foran mejeriet. Til venstre med det flade tag ses det nybyggede ostelager, hvor der i dag er genbrugsforretning.

Oprindelig havde mejeriet et mælkeudsalg. Senere - engang i 1950'erne - ansættes en mælkeemand, der kører rundt med hestevogn og sælger mejerivarer. Det er Karl Hansen, Kalhave senere Rask Mølle, som ses på billederne herunder.

I 1964 bliver han motoriseret. Da brugsen ca. 10 år senere handler med mejerivarer, ophører han med mælkebil.

Formænd på mejeriet

1901-05:	Søren Jensen, Kokborg
1905-11:	Knud Pedersen, Honum
1911-16:	Kr. Andersen, Rask Mark
1916-19:	Frederik Pedersen, Honum
1919-20:	Therkel Therkelsen, Kalhave
1920- 21:	Frederik Pedersen, Honum,
1921-52:	Åge Kristensen, Honum
1952-62:	Aage Mikkelsen, Boring
1962-67:	Håkon Rasmussen, Honum
1967-70:	Peter Østerbæk, Honumskov

Bestyrere på mejeriet

1901-08:	Augustinus Uth
1908-22:	S. Jørgensen
1922-55:	J. Jensen Bonde
1955- 70:	Frits Helmer
Mejerist Jens Sørensen afslutter regnskabet og lukker mejeriet 1.okt. 1970.	

Blandt mejeriets bestyrelsesmedlemmer er der grund til at fremhæve Åge Kristensen, Honum, der kom i bestyrelsen i 1911 og var formand fra 1921-52. Han blev senere formand for Midtjysk Mejeriforening og Smørekseportforening, samt næstformand i de Danske Mejerier Fællesorganisation. Han var tillige sognerådsformand i mange år.

Hans bror Sigurd Kristensen var formand for Flemming Mejeri, der blev bygget 2 år efter Rask Mejeri.

Bestyrer Frits Helmer og formand Håkon Rasmussen kigger på ostene.

Slut efter 68 år

Rask Andelsmejeri melder sig ind i det nystartede Mejeriselskab Danmark (MD) 1. okt. 1970 og dermed slutter historien om mejeriet. Efter to år, hvor mejeriet stod tomt, sælges bygningen. Den er i dag privat bolig og genbrugsbutik.

Indmeldelsen i MD i 1970 sker med stemmerne 54 for og 27 imod. Da der skulle 2/3 stemmer for ifølge vedtægterne, var det et ret snævert flertal.

Mælken blev indtil 1974 kørt til Flemming Mejeri og derefter til Tørring Mejeri til 1999, hvorefter til Taulov eller Rødkærsbro.

Rask Mejeri havde en stor gæld, da de meldte sig ind i MD i 1970 muligvis på grund af den store investering i tankvogne og ostelager.

Gælden var større end den gennemsnitlige gæld hos de mejerier MD overtog, derfor fik andelshaverne fra Rask fratrasket 2 øre pr. kg. mælk de første år.

MD havde 9 procent af mælken i Danmark, da de startede. Det var de dårligste mejerier uden konsummælk, der var med fra begyndelsen.

Mejeriselskabet havde en vision om at samle al mælk i Danmark. Det tog godt 30 år og blev en meget hård kamp. I dag har MD skiftet navn til ARLA og er en af verdens største mejeriselskaber med 9400 andelshaver i syv lande, heraf ca. 2200 i Danmark.

